

JÓZEF BANIAK*

Wiara w dogmaty maryjne dorosłych katolików w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Na podstawie wyników badań socjologicznych

Belief in the Marian Dogmas
of Adult Catholics in Poland at the Turn of the 20th and 21st
Centuries: A Study on Sociological Research

Abstrakt

W artykule ukazano wiarę dorosłych katolików w Polsce w dogmaty maryjne. Podstawę tej prezentacji stanowią wyniki badań socjologicznych zrealizowanych na przełomie XX i XXI wieku wśród dorosłych katolików zamieszkujących miasta i wsie. Badania uwzględnione w tym artykule zostały zrealizowane przez autorów za pomocą różnych metod socjologicznych. Badania te wykazały, że nastawienie dorosłych katolików do dogmatów maryjnych było zróżnicowane i zależne od takich czynników jak płeć, miejsce zamieszkania, wiek, deklaracje wiary religijnej i praktyk kultowych. Badania wykazały, że w XXI wieku mniej dorosłych katolików akceptowało dogmaty religijne i wierzyło w ich sens religijny niż w XX wieku.

Słowa kluczowe: dogmaty maryjne, wiara w dogmaty maryjne, katolicy dorośli, przełom XX i XXI wieku

Abstract

This article investigates the level of belief in the Marian dogmas reported by adult Catholics in Poland. The discussion is based on sociological research carried out at the turn of the 20th and 21st centuries involving adult Catholics living in towns and villages. The research covered in this article was carried

* Prof. dr hab. Józef Baniak – emerytowany profesor zwyczajny, Zakład Socjologii Cywilizacji, Wydział Socjologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, e-mail: j.baniak@amu.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8423-5362.

out by the authors with the use of diverse sociological methods. The results show that adult Catholics' attitudes towards the Marian dogmas vary and depend on factors such as gender, place of residence, age, declarations of religious faith and worship practices. The research shows that the number of adult Catholics in Poland who accept religious dogmas and acknowledge their religious significance decreased between the 20th and the 21st century.

Keywords: Marian dogmas, belief in the Marian dogmas, adult Catholics, the turn of the 20th and 21st century

Wstęp

W jaki sposób i jakimi argumentami można uzasadnić nadzwyczajny kult Matki Jezusa Chrystusa, przypisywanie Maryi Pannie cech osobowych, religijnych i moralnych, a także głęboką wiarę licznych katolików na świecie i w Polsce w jej moc wstawienniczą u Boga i u Jezusa Chrystusa jako Syna Bożego? Jak wytłumaczyć wiarę ludzi religijnych bardzo często okazywaną w ich prośbach osobistych i zbiorowych, wprost adresowanych do Maryi z pełną ufnością w skuteczność Jej wstawienniczej pomocy?

Odpowiedź na te pytania można znaleźć w stwierdzeniach Elżbiety Adamiak, znanej polskiej badaczki kultu maryjnego, która pisze:

Specyfika mariologii jako traktatu dogmatycznego polega na tym, że nie jest najważniejszy i, co więcej, nawet według niektórych teologów w ogóle nie powinien być oddzielnym traktatem. Historycznie ujmując, wyrósł on jako oddzielny wykład w chrystologii, zgodnie z obecnymi trudnościami powinien być ściśle związany z eklezjologią i antropologią teologiczną. Z drugiej strony, w mariologii, jak w zwierciadle, odbijają się rozwiązania podstawowych kwestii z innych traktatów; dlatego można uznać go za kluczowy. Krzyżują się w nim pytania chrystologiczne, eklezjologiczne i antropologiczne dotyczące traktatu o stworzeniu, o łasce, o eschatologii. Na rozwój rozumienia miejsca Maryi w wyznaniu wiary Kościoła istotny wpływ miały inne źródła teologiczne, takie jak choćby apokryfy, rozwój liturgicznych i innych form pobożności, zmysł wiary ludu Bożego¹.

Spór dotyczący osoby Maryi jako Matki Bożej i matki Jezusa, jej dziewiczego poczęcia przez rodziców oraz cudownego poczęcia i urodzenia Jezusa, a także jej roli w zbawczych planach Boga Ojca, trwa w Kościele przez długie wieki. Niektóre elementy mariologii na trwałe podzieliły chrześcijańską myśl teologiczną i wprowadziły zasadnicze różnice w „technikach” kultu oddawanego Maryi, matce Jezusa jako Syna Bożego. Mariologia nadal jest kontrowersyjnym traktatem teologicznym, jest przyczyną sporów wśród teologów i filozofów religii. W tym kontekście Elżbieta Adamiak zaznacza:

¹ E. Adamiak, *Mariologia*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UAM, Poznań 2003, s. 8.

Nauczanie Kościoła nie od razu przyjęło prawdę o bożym macierzyństwie Maryi, by nie wzbudzić podejrzenia, że Maryja jest chrześcijańską boginią. W symbolach wiary jest jednak mowa o jej macierzyństwie. Symbol apostołski mówi: „wierzę w Jezusa Chrystusa, który się począł z Ducha Świętego, narodził się z Maryi Panny”. Symbol Epifaniusza z 374 roku mówi: „On to dla nas i dla naszego zbawienia zstąpił z niebios i przyjął ciało, to znaczy prawdziwie narodził się z Maryi zawsze Dziewicy za sprawą Ducha Świętego”. Symbol Soboru Konstantynopolańskiego z 381 roku mówi: „Wierzę w jednego Pana Jezusa Chrystusa, który dla naszego zbawienia zstąpił z nieba i przyjął ciało za sprawą Ducha Świętego z Maryi Dziewicy i stał się człowiekiem”. Ostateczne sformułowanie tytułu Boża Rodzicielka (teotokos) jest owocem sporu chrystologicznego między Nestoriuszem i Cyrylem Aleksandryjskim, który to swe rozwiązanie znalazł na Soborze w Efezie w 431 roku².

Kościół rzymskokatolicki naucza i jednocześnie wyznaje, że macierzyństwo Maryi było dziewicze, powołując się także na stanowisko Pisma Świętego: Ewangelię według św. Mateusza (1,18–25) i św. Łukasza (1,26–38). Adamiak zaznacza, że „[...] w najstarszej tradycji, już od II wieku nowej ery, Maryja była uważana za Dziewicę. Nauka o trwałym dziewictwie Maryi nie była jednak nigdy przedmiotem uroczystej definicji Magisterium Kościoła. Jednocześnie Kościół katolicki trwa przy rzeczywistym rozumieniu dziewictwa Maryi, akcentując dziewicze poczęcie i urodzenie własnego syna Jezusa”³.

W doktrynie Kościoła rzymskokatolickiego Maryja jest prototypem świętości człowieka, godnym trwałego naśladowania. Elżbieta Adamiak pisze, że nauka Kościoła o świętości Maryi

poprzedza ogłoszenie dogmatu z 1854 roku. Nauka o świętości Maryi nigdy nie została uroczystie zdefiniowana, lecz zalicza się ją również do depozytu wiary ze względu na powszechne zwyczajne nauczanie Kościoła [...]. W nauczaniu Ojców Kościoła od III wieku znajdujemy świadectwa mówiące o jej świętości (np. Hipolit, Efreń Syryjczyk, Augustyn), choć istniała też tradycja przeciwna [...]. Niektórzy – jak Orygenes, Grzegorz z Nazjanzu czy Cyryl Aleksandryjski [...] – wahali się co do przyjęcia prawdy o całkowitej bezgrzeszności Maryi. Chcieli oni w ten sposób podkreślić wyjątkową świętość Chrystusa [...]. Od V wieku przeważa jednak ta pierwsza tendencja. Wschód zaczyna czcić Maryję jako całą Świętą, ze wszech miar świętą. Na Zachodzie naukę tę potwierdził m.in. Sobór Trydencki oraz Pius IX w bulli dogmatyzującej Niepokalane Poczęcie. W Konstytucji dogmatycznej o Kościele Soboru Watykańskiego II czytamy: „Maryja [...] przyjmując zbawczą rolę Bożą całym sercem, nie powstrzymana żadnym

² Tamże, s. 105.

³ Tamże, s. 106–107.

grzechem, całkowicie poświęciła samą siebie, jako Służebnicę Pańską, Osobie i dziełu swojego Syna” (nr 56)⁴.

Kościół rzymskokatolicki wyznaje również dwa inne dogmaty maryjne: o Niepokalanym Poczęciu Maryi Panny, który zakłada prawdę religijną o powszechnym odkupieniu dokonanym przez Chrystusa oraz naukę o grzechu pierworodnym i zależności wszystkich ludzi od niego, a także dogmat o Wniebowzięciu Matki Jezusa, który łączy prawdę religijną o odkupieniu tylko przez łaskę z wiarą, że odkupienie stało się udziałem Maryi w całej pełni. Maryja jest całą świętą od początków Kościoła, pierwszą przedstawicielką nowej, odkupionej ludzkości i zarazem znakiem eschatologicznym dla całego Kościoła⁵.

Dogmaty maryjne mówiące o niepokalanym poczęciu Maryi, dziewiczym poczęciu i urodzeniu Jezusa przez Maryję Pannę, Bożym macierzyństwie Maryi dla Jezusa Chrystusa, świętości Maryi Panny i o wniebowzięciu Matki Jezusa Chrystusa – Kościół katolicki włączył w skład swojej doktryny teologicznej, a następnie naucza trwale o ich istocie swoich wiernych świeckich i nakazuje im akceptację każdego z tych dogmatów w akcie wiary religijnej.

Ten temat zainteresował socjologów religii interesujących się akceptacją dogmatów maryjnych w środowisku dorosłych katolików w Polsce w XX i XXI wieku. Wyniki ich badań zaprezentowano poniżej i stanowią one podstawę analizy deklaracji wiary dorosłych katolików polskich w dogmaty maryjne. Problem badawczy stanowi tu pytanie, czy dorośli katolicy polscy akceptowali wówczas dogmaty maryjne i wierzyli w ich sens i autentyczność, jako cechy i sprawczość charakteryzujące osobę Maryi Panny Matki Jezusa Chrystusa? Z tego ogólnego pytania wyłaniają się pytania szczegółowe tworzące problematykę badawczą, które będą przedstawione w kolejnych częściach artykułu. Przedmiotem tego opracowania są więc deklaracje akceptacji dogmatów maryjnych i wiary w ich sens i autentyczność przez dorosłych katolików polskich w przyjętym okresie przełomu wieków. Celem zaś jest ukazanie deklaracji badanych katolików dotyczących wszystkich dogmatów maryjnych⁶.

Hipoteza przyjęta w tym opracowaniu zakłada, że niektórzy dorośli katolicy polscy akceptowali dogmaty maryjne i wierzyli w ich założenia ideowe, a inni je odrzucali. W hipotezie tej przyjmuje się także, że deklaracje wiary i jej brak

⁴ Tamże.

⁵ Zob. Taż, *Macierzyństwo Boga i Maryi w teologii feministycznej*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 1999, nr 1, s. 256–271; Taż, *Mariologia*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny Redakcja Wydawnictw, Poznań 2003, s. 111; J. Królikowski, *Wniebowzięcie Bogarodzicy Maryi a chrześcijańska perspektywa eschatologiczna*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 2000, nr 4, s. 107–123; W. Łaszewski, *Dziewicze macierzyństwo Maryi – znak miłości transcendującej świat w świetle teologii Karla Rahnera*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 2000, nr 1, s. 103–119.

⁶ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1965, s. 214.

w dogmaty maryjne badanych dorosłych katolików polskich, jako zmienna zależna, będą uzależnione w różnym stopniu od niektórych cech społecznych i demograficznych respondentów, jak wiek, płeć, wiara religijna, spełnianie praktyk religijnych, jako zmiennych niezależnych⁷. W związku z tym niniejszy artykuł ma profil przeglądowy, ukazując wskaźniki akceptacji i wiary w dogmaty maryjne dorosłych katolików w Polsce w okresie przełomu XX i XXI wieku.

Zgromadzenie wartościowych poznawczo materiałów źródłowych, wyników wielu różnych badań monograficznych i ogólnopolskich, które pozwoliły na ujęcie możliwie pełnego obrazu akceptacji i wiary lub negacji i braku wiary dorosłych katolików polskich w dogmaty maryjne, a zarazem na opracowanie tego artykułu i udzielenie w nim miarodajnych odpowiedzi na pytanie podstawowe i liczne pytania szczegółowe, wymagało przyjęcia złożonej procedury badawczej, czyli takiego sposobu postępowania badawczego, który umożliwiłby osiągnięcie przyjętego celu i zamiaru. Pomocne były również odpowiednie metody i techniki stosowane w socjologii empirycznej i analitycznej. Podczas opracowywania różnych materiałów źródłowych, zebranych w postaci empirycznych wyników licznych i zróżnicowanych metodologicznie badań socjologicznych, zastosowano metodę historyczno-porównawczą, selekcji i doboru wyników tych badań, socjologicznej analizy treści zastanych opracowań i wyników badań, metodę statystyczną i korelacji zmiennych⁸. Kategorię „dorosłych katolików” tworzyły osoby w wieku 18–65 lat, którą uwzględniali cytowani socjologowie religii w swoich opracowaniach naukowych.

Artykuł został podzielony na cztery części. Pierwsza część dotyczy wiary dorosłych katolików polskich w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny. Druga część omawia wiarę dorosłych katolików polskich w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę. Trzecia część prezentuje wiarę dorosłych katolików polskich w boskie macierzyństwo Maryi Dziewicy dla Chrystusa – Syna Bożego. Ostatnia część dotyczy wiary dorosłych katolików polskich we wniebowzięcie Matki Jezusa Chrystusa.

⁷ Zob. J. Brzeziński, *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2000, s. 25.

⁸ Zob. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz, E. Betkiewicz, A. Kloskowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 353–360; H.M. Blalock, *Statystyka dla socjologów*, tłum. M. Tabin, I. Topińska, K. Starzec, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 430–437; G. Lisowski, *Praktyczne problemy z doбором próby do badań*, w: *Metody statystyczne w socjologii*, red. K. Szaniawski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 58–70; J.C. McKinney, *Methodology, technique and procedure in sociology*, w: *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, red. H. Becker, A. Boskoff, Holt, Reinhart & Winston, New York 1957, s. 174–195; Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 66–88; S. Szulc, *Metody statystyczne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1968, s. 190–253.

Wiara dorosłych katolików polskich w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny

Kościół katolicki wyznaje i naucza, że Maryja Panna, matka Jezusa Chrystusa, została poczęta w związku małżeńskim swoich rodziców w sposób cudowny, poza grzechem obciążającym ludzi, gdyż takie były „plany” Boga Ojca związane z cudownym poczęciem jego Syna Jezusa Chrystusa. Kościół zaleca akceptację tej prawdy religijnej i wiarę w jej autentyczność i cel zasadniczy.

Badacze katolicyzmu polskiego zaznaczają, że ważnym jego elementem i wyróżnikiem od wieków jest maryjność, czyli intensywny kult Matki Jezusa, Panny Maryi, oddawanie Jej czci przez wielu wiernych czcicieli na wsi i w miastach. Kult ten jest widoczny pod postacią nabożeństw ku Jej czci, pieśni czy pielgrzymek do sanktuariów poświęconych celebrowaniu tego kultu. Najtrwalszą formą kultu oddawanego Maryi są pielgrzymki do sanktuariów maryjnych. Nadal jednak w licznych parafiach wiejskich i miejskich w Polsce dużym powodzeniem wiernych, w tym także młodzieży, cieszą się *Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*⁹.

Wśród dogmatów maryjnych ważne miejsce zajmuje prawda religijna mówiąca o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny, chociaż budziła zawsze wiele wątpliwości i nieporozumień u ludzi wierzących i niewierzących¹⁰. Prawda religijna o poczęciu Maryi bez skutków grzechu pierworodnego cieszyła się uznaniem w Polsce już od końca XV wieku. Wskazują na to polskie *Godzinki*, których powstanie datuje się po ogłoszeniu oficjum Leonarda de Nogarolis w 1476 roku. W 1482 roku widnieją one już wśród modlitw Wacława z Brodnii¹¹. Około 1620 roku dokonano nowego przekładu *Godzinek* na język polski. Jako forma modlitwy, ulubionej w parafiach wiejskich, są one śpiewane w polskich kościołach także współcześnie, propagując kult NMP wśród młodej generacji katolików¹².

W świetle tych postulatów teologicznych Kościoła powstaje pytanie, czy badani dorośli katolicy polscy akceptowali w okresie przełomu XX i XXI wieku

⁹ Cz. Deptuła, *Z zagadnień historii kultu maryjnego w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 1960, t. 60, s. 391–419; K. Górski, *Problematyka historyczna kultu maryjnego*, „Nasza Przyszłość” 1961, nr 13, s. 245–267; J. Kłoczowski, *Sens społeczny polskiej maryjności*, „Więź” 1982, nr 7, s. 3–13; J. Wojtkowski, *Powstanie „Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny” z „Modlitw Wacława”*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 1955, t. 2, s. 23–38.

¹⁰ Tamże, s. 23–28; J. Wojtkowski, *Rozwój czci Matki Boskiej w Polsce*, „Homo Dei” 1957, nr 26, s. 846–862; Tenże, *Wiara w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1958, s. 63–75.

¹¹ Tenże, *Powstanie „Godzinek...”*, s. 23–30.

¹² Zob. S. Czarnowski, *Kultura. Dzieła*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1956, s. 90–97; W. Piwowarski, *Miejsce i rola Kościoła ludowego w społeczeństwie polskim*, „Przegląd Powszechny” 1982, nr 3, s. 61–75.

ten dogmat maryjny i wierzyli w jego ideowe przesłanie, czy też kwestionowali jego sens i nie wierzyli w to przesłanie? Prezentowane wyniki badań socjologicznych umożliwią odpowiedź na to pytanie.

Do dogmatu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny odnieśli się katolicy miejscy i imigranci wiejscy w Kaliszu podczas badań socjologicznych zrealizowanych przez Józefa Baniaka w latach 1983–1984. Ich deklaracje w tej kwestii ukazuje tabela 1.

Tabela 1. Wiara dorosłych katolików w Kaliszu w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny

Deklaracje wiary	Autochtoni		Imigranci wiejscy		Respondenci razem	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Wierzę	738	80,8	233	75,1	971	79,4
Wątpię	58	6,5	20	6,8	78	6,6
Nie wierzę	97	10,6	37	12,0	134	10,9
Brak danych	20	2,1	19	6,1	39	3,1
Ogółem	913	100,0	309	100,0	1222	100,0

Źródło: J. Baniak, *Religijność miejska...*, s. 212.

Dane zamieszczone w tabeli 1 ukazują, że dominująca większość badanych dorosłych katolików kaliskich akceptowała ten dogmat maryjny i zarazem wierzyła w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny. Pochodzenie środowiskowe tylko nieznacznie różnicowało nastawienie respondentów do tego dogmatu maryjnego, a różnica wierzących w jego autentyczność wynosiła 5,6 punktów procentowych dla rdzennych kaliszan. Z drugiej strony co dziesiąty respondent kwestionował ten dogmat i deklarował brak wiary w niepokalane poczęcie Maryi, gdzie procentowo było nieco więcej imigrantów wiejskich niż autochtonów¹³.

W ogólnopolskim sondażu Pracowni Badań Społecznych w Sopocie zleconym przez dziennik „Rzeczpospolita” zrealizowanym w 2002 roku badani dorośli katolicy polscy odnieśli się do dogmatu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny w następujący sposób: 67,0% – zdecydowanie wierzyło; 15,0% – raczej wierzyło; 5,0% – raczej nie wierzyło; 8,0% – nie wierzyło zdecydowanie; 5,0% – brak odpowiedzi¹⁴. Uwzględniając oba poziomy wiary, zauważamy, że w prawdziwość tego dogmatu wierzyło 82,0% badanych katolików, a 13,0% nie wierzyło w jego autentyczność. Pozostali respondenci nie zajęli stanowiska w tej kwestii albo pominęli to pytanie.

¹³ J. Baniak, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 1990, s. 212.

¹⁴ *Przekonania religijne Polaków*, „Rzeczpospolita” 2003, nr 63, s. 2–11.

Sławomir Henryk Zaręba wykazał, że w ogólnopolskim sondażu przeprowadzonym w 2009 roku przez Polski Pomiar Postaw i Wartości wśród dorosłych katolików polskich, wiarę w niepokalane poczęcie Maryi Panny deklarowała dominująca większość respondentów, wynosząca 80,1% ogółu, natomiast pozostałych 19,9% nie wierzyło w cudowne poczęcie¹⁵.

Akceptację dogmatu o niepokalanym poczęciu Maryi Panny i wiarę w jego ideowe przesłanie deklarowali także dorośli katolicy w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej podczas badań socjologicznych zrealizowanych przez ks. Remigiusza Szauera w latach 2019–2020. Deklarację wiary złożyło wtedy 23,4% diecezjan wylosowanych do badań i dodatkowo 52,3% respondentów praktykujących, czyli więcej o 28,9 punktów procentowych. Autor badań zaznaczał, że „nie da się ukryć faktu, iż w sens tego dogmatu maryjnego nie wierzyły lub miały wątpliwości co do jego prawdziwości w obu grupach znaczne odsetki badanych diecezjan – w pierwszej kategorii aż 76,6% i w drugiej kategorii – 47,7%”¹⁶. Okazuje się, że dorośli katolicy spełniający praktyki religijne częściej deklarowali wiarę w ten dogmat maryjny, natomiast respondenci wylosowani do badań częściej deklarowali brak wiary w jego przesłanie religijne, względnie zgłaszali wątpliwości co do jego zasadności.

Dogmat zakładający dziewicze poczęcie i urodzenie Maryi w małżeństwie jej rodziców sprawił wielu badanym katolikom dorosłym trudności w zakresie akceptacji i uwierzenia w jego prawdziwość. Z wszystkich cytowanych tu badań wynika, że takie trudności deklarowała niespełna jedna trzecia część badanych katolików dorosłych, w tym wszędzie większy był odsetek mężczyzn niż odsetek kobiet oraz większy odsetek osób mieszkających w miastach niż na wsi. Z drugiej strony większość respondentów w każdym badaniu akceptowała ten dogmat i wierzyła w jego prawdziwość. W grupie tej było więcej kobiet niż mężczyzn, więcej mieszkańców wsi niż miast, więcej głęboko wierzących niż tradycyjnie wierzących i obojętnych religijnie oraz więcej praktykujących systematycznie niż praktykujących niesystematycznie i okazjonalnie, a także niepraktykujących. Pozostali badani katolicy dorośli nie wierzyli w ten dogmat lub odmówili odpowiedzi na pytanie.

Podsumowując, w każdym wyżej zaprezentowanym badaniu można dostrzec, że większość dorosłych katolików polskich była w tym okresie pozytywnie nastawiona do dogmatu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny i wierzyła

¹⁵ S.H. Zaręba, *Wiara religijna wśród wartości nadających sens życiu ludzkiemu w świetle badań socjologicznych nad młodzieżą szkolną i akademicką*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne UKSW” 2010, nr 4, s. 4–19.

¹⁶ R. Szauer, *Z dystansem i w potrzebie. Religijność i moralność mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2022, s. 146–148.

w jego autentyczność, a mniej osób kwestionowało jego autentyczność i nie wierzyło w to, że Maryja Panna została poczęta poza grzechem pierworodnym.

Wiara dorosłych katolików polskich w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę

Kościół katolicki wyznaje i naucza powszechnie, że dziewictwo Maryi Panny jest trwałe. Pogląd ten stanowi podłoże dla kolejnego dogmatu maryjnego, który przyjmuje, że poczęcie i urodzenie Jezusa odbyło się w stanie dziewiczym Maryi Panny, czyli w wyniku cudu, „za sprawą Ducha Świętego”, a nie w następstwie współżycia seksualnego z własnym mężem Józefem. O tym cudownym zdarzeniu Maryja została wcześniej „powiadomiona” lub „uprzedzona” przez anioła, który oznajmił jej zarazem, że właśnie ona została wybrana przez Boga Ojca na matkę jego Syna Jezusa. Wiadomość tę Maryja przyjęła z wiarą i pokorą. Według nauczania Kościoła Maryja pozostawała w stanie dziewiczym także po urodzeniu Jezusa, swojego jedyne go syna. Katolicy zostali pouczeni o tym dogmacie i zobowiązani do jego akceptacji, czyli do uwierzenia w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez jego matkę.

Należy więc zapytać, czy w to nadzwyczajne wydarzenie sprzed ponad dwóch tysięcy lat wierzyli dorośli katolicy polscy w badanym okresie przełomu XX i XXI wieku? Odpowiedź na to pytanie umożliwią wyniki prezentowanych badań socjologicznych.

Z badań przeprowadzonych przez Wojciecha Świątkiewicza na przełomie 1987 i 1988 roku wśród rodzin zamieszkujących w miastach górnośląskich wynikało, że za ledwie 49,0% dorosłych katolików wierzyło w trwałe dziewictwo Matki Jezusa Maryi Panny oraz w cudowne poczęcie i urodzenie przez nią Jezusa w tym stanie, natomiast 43,8% – nie wierzyło w to, a 7,2% nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie¹⁷. Łącząc odsetki niewierzących i niezajmujących stanowiska w tej kwestii, autor badań zauważa, że 51,0% badanych dorosłych katolików górnośląskich wówczas miało trudności z akceptacją tego dogmatu maryjnego, z uwierzeniem w to, że Maryja Panna poczęła i urodziła Jezusa w stanie dziewiczym.

Badania socjologiczne, przeprowadzone przez Marię Libiszowską-Żółtkowską w 1987 roku na reprezentatywnej ogólnopolskiej próbie adresowej wybranych inteligenckich grup zawodowych: lekarzy, nauczycieli, inżynierów, ekonomistów, artystów (plastycy, aktorzy, muzycy), wykazały, że ankietowani

¹⁷ W. Świątkiewicz, *Religijność w życiu współczesnych rodzin*, w: *Wartości a style życia rodzin. Socjologiczne badania rodzin miejskich na Górnym Śląsku*, red. tenże, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1992, s. 113–114.

inteligenci w dominującej większości odnieśli się pozytywnie do dogmatu mówiącym o trwałym dziewictwie Maryi Panny oraz o poczęciu i urodzeniu przez nią Jezusa. Nastawienie to autorka badań zestawiała z poziomem wiary religijnej respondentów. W efekcie tego zestawienia okazało się, że inteligenci głęboko wierzący akceptowali dogmat wskazujący na dziewictwo trwałe Maryi Panny w 90,7%, a wierzący w 78,5% oraz niezdecydowani, którzy uznawali tradycję religijną, akceptowali go zaledwie w 19,5%. Autorka zaznaczała, że i w tym przypadku poziom wiary religijnej istotnie różnicował nastawienie ówczesnej inteligencji do tego dogmatu maryjnego. Różnica w akceptacji trwałego dziewictwa Matki Boskiej pomiędzy respondentami głęboko wierzącymi i niezdecydowanymi wynosiła wtedy aż 71,2 punkty procentowe, natomiast pomiędzy głęboko wierzącymi i wierzącymi kilkakrotnie mniej – zaledwie 12,2 punkty procentowe; pomiędzy wierzącymi i niezdecydowanymi o wiele więcej – 59 punktów procentowych¹⁸.

Do trwałego dziewictwa Maryi Panny oraz poczęcia i urodzenia przez nią Jezusa w tym stanie odnieśli się także badani przez Marię Libiszowską-Żółtkowską w 1998 roku profesorowie uniwersytetów i innych polskich wyższych uczelni. Aprobata wyraziło 90,3 % głęboko wierzących i 63,0% wierzących, natomiast negowało te wydarzenia 3,5% głęboko wierzących i 13,3% wierzących. Jednocześnie badani profesorowie, w zależności od poziomu własnej wiary religijnej, opiniowali pozytywnie prawdziwość dogmatu o trwałym dziewictwie Maryi Panny: głęboko wierzący – 90,3% i wierzący – 63,0%. Autorka badań wykazała, że poziom wiary religijnej, jako zmienna niezależna, istotnie zróżnicował nastawienie pytanym o to profesorów zarówno do dziewiczego macierzyństwa Maryi Panny, jak i do prawdziwości dogmatu ukazującego to wydarzenie i jego religijny wydźwięk¹⁹.

Z ustaleń badawczych Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości zrealizowanych przez Sławomira Henryka Zarębę wynika, że w trwałe dziewictwo Matki Jezusa, czyli przed jego cudownym poczęciem, jak i po jego urodzeniu, wierzyło w 2009 roku 70,3% dorosłych katolików w Polsce, natomiast 22,4% nie wierzyło w ideowe przesłanie tego dogmatu maryjnego²⁰.

Do dogmatu o trwałym dziewictwie Maryi Panny i o poczęciu i urodzeniu przez nią w tym stanie Jezusa odnieśli się także dorośli katolicy więcej w parafii Świeržno w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej podczas badań socjologicznych

¹⁸ M. Libiszowska-Żółtkowska, *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1991, s. 108–109.

¹⁹ Taż, *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2000, s. 126–130.

²⁰ S.H. Zaręba, *Wiara sakralna, wiara klerykalna, wiara masowa...? Wizerunek polskiej religijności*, w: *Rodzina, religia, społeczeństwo. Polacy 2009 w diagnozie socjologicznej*, red. tenże, ISKK, Warszawa 2010b, s. 82–83.

zrealizowanych przez Bartosza Jamniaka w latach 2016–2017. Tabela 2 ukazuje wskaźniki deklaracji wiary badanych katolików wiejskich, autentyczność i ideowe przesłanie tego dogmatu maryjnego.

Tabela 2. Deklaracje wiary dorosłych katolików wiejskich w dziewicze poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę (w %)

Deklaracje wiary	Kobiety	Mężczyźni	Respondenci razem
	Dane w procentach	Dane w procentach	Dane w procentach
Wierzy całkowicie	64,0	52,0	58,0
Wierzy częściowo	26,7	30,7	28,7
Nie wierzy	2,7	6,7	4,7
Brak stanowiska	6,6	10,6	8,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: B. Jamniak, *Religijność i moralność katolików wiejskich...*, s. 216–217.

Łączny odsetek deklarujących wiarę w dziewicze poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę był wtedy wysoki i wynosił 86,7%, a płeć badanych tylko nieznacznie różnicowała ich deklaracje wiary. Wśród kobiet wierzyło 90,7%, a wśród mężczyzn 82,7% (różnica wynosiła zaledwie 8 punktów procentowych). Natomiast dogmatu tego nie akceptowało i nie wierzyło w autentyczność jego przesłania jedynie 4,7% badanych katolików wiejskich, w tym 2,7% kobiet i 6,7% mężczyzn (różnica wynosiła 4 punkty procentowe). Pozostali respondenci albo deklarowali obojętność wobec tego dogmatu – 4,7%, w tym 2,7% kobiet i 6,7% mężczyzn, albo nie potrafili dokonać własnej oceny tego zjawiska – 4,0%, w tym zarówno 4,0% kobiet, jak i mężczyzn. Różnica między odsetkiem katolików wierzących w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę a tymi, którzy albo nie wierzyli w to cudowne wydarzenie lub nie potrafili zająć wobec niego własnego stanowiska, jest bardzo duża na korzyść wierzących (86,7% wobec 13,3%, w tym wśród kobiet: 90,7% wobec 9,3% i wśród mężczyzn: 82,7% wobec 17,3%)²¹.

Do dogmatu o cudownym poczęciu i urodzeniu Jezusa przez Maryję Pannę niejednolicie odnieśli się również dorośli katolicy w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej badani przez Remigiusza Szauera w latach 2019–2020 w obu grupach badawczych. Akceptację tego dogmatu i wiarę w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę deklarowały w obu grupach następujące odsetki: respondenci wylosowani do badań – 39,8% i respondenci praktykujący – 68,7%. Różnica między tymi odsetkami deklarujących wiarę w to zdarzenie

²¹ B. Jamniak, *Religijność i moralność katolików wiejskich. Studium socjologiczne na przykładzie parafii p.w. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Świerznie*, Poznań 2020, s. 216–218 (mps rozprawy doktorskiej w Archiwum Wydziału Socjologii UAM w Poznaniu).

jest duża i wynosi 28,9 punktów procentowych na korzyść respondentów z grupy praktykujących. Pozostali respondenci w obu grupach badanych nie akceptowali tego dogmatu i nie wierzyli w jego przesłanie ideowe: w grupie wylosowanej – 60,2% i w grupie praktykujących – 31,3%. Oznacza to, że niemal dwukrotnie częściej kwestionowali sens tego dogmatu maryjnego respondenci w grupie wylosowanej przez autora do badań. Szauer zaznaczał, że najliczniej w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę wierzyli w obu grupach respondenci deklarujący głęboką wiarę i systematycznie spełniający praktyki religijne, natomiast wiarę tę rzadziej deklarowali wierzący i praktykujący nieregularnie, z kolei wiara ta zanikała wśród osób obojętnych religijnie i niespełniających praktyk kultowych. Badania wykazały, że wysoki poziom wiary i poziom udziału w praktykach religijnych jako zmienna niezależna był czynnikiem sprzyjającym akceptacji przez respondentów dogmatu o cudownym poczęciu i urodzeniu Jezusa przez Maryję Pannę²².

Dogmat o dziewiczym poczęciu i urodzeniu Jezusa przez Maryję Pannę był zawsze akceptowany przez większość badanych dorosłych katolików, którzy jednocześnie wierzyli w jego autentyczność, co ukazują wskaźniki prezentowanych tu badań. Natomiast dogmat ten kwestionowało znacznie mniej badanych katolików, którzy zarazem nie wierzyli w jego sens religijny. Niektórzy z nich twierdzili, jak zaznaczali badacze, że zdarzenie takie jest „nieco dziwne” czy „wbrew naturze” lub „trudne do przyjęcia za prawdziwe”, mimo iż było ono uzasadniane przez doktrynę kościelną najbardziej wzniosłymi argumentami teologicznymi i religijnymi. Jednak argumenty te nie przekonały tych respondentów i nie zachęciły ich do akceptacji tego dogmatu i do uwierzenia w taki sposób „przyjścia Jezusa na świat”. Dogmat ten akceptowało i wierzyło w jego autentyczność więcej kobiet niż mężczyzn, więcej mieszkających na wsi niż w miastach, więcej osób głęboko wierzących niż tradycyjnie wierzących i obojętnych religijnie oraz więcej praktykujących systematycznie niż praktykujących niesystematycznie i okazjonalnie, a także niepraktykujących.

Podsumowując, można stwierdzić, że niemal w każdym z siedmiu zaprezentowanych badań uwzględniających ten dogmat maryjny dominowali dorośli katolicy, którzy wierzyli w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę. Natomiast liczba osób kwestionujących sens tego dogmatu i wątpiących niewierzących w cudowne poczęcie i urodzenie Jezusa przez Maryję Pannę była wielokrotnie mniejsza. Niewielu zaś badanych dorosłych katolików nie zajęło własnego stanowiska w tej kwestii.

²² R. Szauer, *Z dystansem i w potrzebie...*, s. 143–146.

Wiara dorosłych katolików polskich w Boże Macierzyństwo Najświętszej Maryi Panny

Kościół katolicki naucza, że Bóg Ojciec, włączając Marię Dziewicę we własne plany zbawcze dotyczące ludzi, z własnej woli wskazał ją na naturalną matkę dla swojego syna Jezusa. Jednakże Maryja Dziewica została naturalną, biologiczną matką nie tylko człowieka Jezusa, lecz także matką Syna Bożego, Chrystusa, jako prawdziwego Boga, istniejącego pod postacią drugiej osoby w Trójcy Świętej. W ten sposób Kościół rzymskokatolicki uznaje i głęboko wierzy (wyznaje) w boskie macierzyństwo Maryi Dziewicy. Nakazuje swoim wiernym akceptację tej prawdy wiary i wiarę w jej przesłanie, czyli w to, że Maryja Dziewica rzeczywiście została z woli Boga Ojca (i za sprawą Ducha Świętego) matką Chrystusa Syna Bożego.

Paul Evdokimow tak pisze o tym wydarzeniu:

Najświętsza Panna, pochodząc z potomstwa Adama, została jednak zachowana od wszelkiej zmyzy osobistej, od wszelkiego zła, które straciło w Niej moc swoją dzięki stopniowemu oczyszczaniu Jej przodków, przez specjalną akcję Ducha Świętego oraz przez Jej własny wysiłek. Ta odpowiedź ludzka została uwypuklona w pięknych słowach Mikołaja Kabazilasa stanowiących syntezę myśli patrystycznej, według której człowiek nie mógł być zbawiony bez współdziałania własnej woli: „Wcielenie było nie tylko dziełem Ojca, Jego Mocą i Jego Duchą, lecz także dziełem woli i wiary Najświętszej Panny. Bez zgody Przenajświętszej, bez współdziałania Jej wiary, zadanie to byłoby równie niemożliwe, jak bez uczestnictwa Trzech Osób Trójcy Świętej. Dopiero dowiedziawszy się, że Bóg chce w Niej widzieć swą Matkę i pragnie przyjąć z Niej swe ciało, zgadza się być narzędziem Wcielenia. Podobnie bowiem, jak Wcielenie było dobrowolnym aktem Boga, także zależało, by Jego Matka wyraziła nań również dobrowolnie swą zgodę” (Homilia o Zwiastowaniu)²³.

²³ P. Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986, s. 190. Pojęcie „Theotokos” – Deipara (Matka Boga) oznacza: „Przy Narodzeniu zachowałaś dziewictwo”. Na ikonach Dziewica ma na czole i ramionach trzy gwiazdy, które oznaczają dziewictwo przed, w czasie i po Narodzeniu i są wyrazem pełnej, absolutnej czystości. Położenie dogmatycznego akcentu na wieczne dziewictwo podkreśla już zrealizowany stan «nowego stworzenia» i spełnioną tajemnicę Królestwa jako «granicę stworzonej i Niestworzonej» (św. Grzegorz Palamas; P.G. CLI, 472 B), czyli stworzenie napełnione łaską i całkowicie przeobróżone. Paul Evdokimov pisze, że „W czasie ukazania się w Lourdes Najświętsza Panna miała powiedzieć: «Ja jestem Niepokalane Poczęcie». Zdarzenie to miało miejsce w dniu Zwiastowania – 25 marca 1858 roku. Prawosławny Kościół odnosi te słowa do niepokalanego poczęcia Słowa przez Jego Matkę. W prawosławnym poczuciu rzymski dogmat pomniejsza rolę Dziewicy przedstawiając Ją jako z góry przeznaczone «narzędzie łaski», czym pomniejsza Jej pokorę, odejmując Jej wielkość bycia tą, która dobrowolnie, w wyniku swej pokory i czystości, powiedziała w imieniu stworzenia fiat” (Evdokimov, 1986, s. 192).

Na ogół katolicy znają również ten dogmat maryjny, a znaczny ich odsetek także wierzy w różnym stopniu w jego teologiczne przesłanie, czyli w to, że Dziewica Maryja jest też matką Syna Bożego – Jezusa Chrystusa, jest Bożą Rodzicielką. Należy jednak zapytać, czy badani dorośli katolicy polscy, w przyjętym okresie przełomu wieków, akceptowali tę prawdę religijną i wierzyli w jej sens i autentyczność? Wyniki dostępnych badań ułatwią odpowiedź na to pytanie.

Dorośli katolicy polscy uczestniczący w badaniach Katedry Socjologii Religii KUL w latach 1967–1986 prowadzonych w 61 parafiach miejskich (A, B, C) i wiejskich (E, F, G) i wiejsko-miejskich (D) w następujący sposób odnieśli się do autentyczności dogmatu o Bożym Macierzyństwie Najświętszej Maryi Panny. Wypowiedzi na ten temat ukazuje tabela 3.

Tabela 3. Wiara dorosłych katolików polskich w Boże Macierzyństwo Najświętszej Maryi Panny w parafiach miejskich, wiejskich i wiejsko-miejskich w latach 1967–1986

Środowisko parafii	Liczba badanych	Wierzący (%)	Niewierzący (%)	Wątpiący (%)
Parafie A	351	92,0	4,3	3,4
Parafie B	362	88,7	3,0	8,0
Parafie C	912	96,5	0,2	3,1
Parafie D	571	90,0	1,6	6,6
Parafie E	346	94,7	1,5	1,9
Parafie G	1553	92,2	0,4	6,3
Ogółem	4095	92,3	1,8	4,9

Źródło: R. Kamiński, *Przynależność do parafii katolickiej...*, s. 188.

Ryszard Kamiński w zestawieniu wyników tych badań zaznaczał:

Odsetki parafian wierzących w Boże Macierzyństwo Najświętszej Maryi Panny są bardzo wysokie. Środowisko społeczne jest w tej kwestii czynnikiem tylko nieznacznie różnicującym. Respondentów negujących wprost dogmat o Bożym Macierzyństwie Najświętszej Maryi Panny jest niewiele, poza środowiskami parafii A i B. Znacznie więcej od tych ostatnich jest parafian wątpiących w Boże Macierzyństwo Najświętszej Maryi Panny²⁴.

Nauczyciele ze szkół podstawowych na Kielecczyźnie badani przez Marię Sroczyńską w 1992 roku odnieśli się następująco do prawdziwości dogmatu o Bożym Macierzyństwie Najświętszej Maryi Panny: zdecydowanie zgadzam się – 75,0%; raczej zgadzam się – 12,9% (ogółem zgadzający się – 88,5%); raczej

²⁴ R. Kamiński, *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1987, s. 188.

nie zgadzam się – 1,4%; zdecydowanie nie zgadzam się – 1,4% (ogółem – 2,8%); trudno mi powiedzieć – 6,2%; brak danych – 3,3%. Zatem dominująca większość badanych nauczycieli akceptowała ten dogmat i w różnym stopniu wierzyła w to, że Najświętsza Maryja Panna jest matką Chrystusa – Syna Bożego²⁵.

Deklarację akceptacji i wiary w Boże Macierzyństwo Maryi złożyli także mieszkańcy diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej podczas badań socjologicznych w latach 1990–2000. Badania wykazały, że w ten dogmat liczniej wierzyły kobiety (68,7%) niż mężczyźni (61,5%), a nie akceptowało go 27,0% mężczyzn i 16,9% kobiet. Najliczniej boskie macierzyństwo Maryi akceptowali mieszkańcy wsi (72,7%) i średnich miast (64,2%), a w dużych miastach – 24,4%. W boskie macierzyństwo wierzyło ogółem 63,9% respondentów, w tym 96,4% głęboko wierzących, 96,9% wierzących, 25,2% wątpiących, 53,9% niezdecydowanych, 3,2% obojętnych religijnie i nikt spośród niewierzących; wątpiło w sens tego dogmatu (odpowiednio) – 1,5%, 0,6%, 20,9%, 18,6%, 22,6%, 0,6%; nie wierzyło (odpowiednio) – 0,0%, 0,4%, 40,3%, 7,4%, 52,7%, 93,9%; brak zdania (odpowiednio) – 2,0%, 2,1%, 13,6%, 20,1%, 21,5%, 5,5%, 7,8% badanych²⁶. Okazuje się więc, że i w tym środowisku kościelnym (wiejskim i miejskim) akceptacja dogmatu o Bożym Macierzyństwie Maryi Panny i wiara w jego sens były także zróżnicowane i zależne od wielu czynników, aczkolwiek największy odsetek badanych osób wierzył w to, że Maryja Panna jest matką Boga – Jezusa Chrystusa.

Dogmat o Bożym Macierzyństwie Maryi Panny wszędzie akceptowała dominująca większość badanych katolików dorosłych, deklarując wiarę w jego prawdziwość. W grupie tej było więcej kobiet niż mężczyzn, więcej katolików na wsi niż w miastach, więcej osób głęboko wierzących niż wierzących oraz obojętnych religijnie, więcej praktykujących systematycznie niż praktykujących niesystematycznie i rzadko oraz niepraktykujących. Dogmatu tego wszędzie nie akceptowało i nie wierzyło w jego autentyczność znacznie mniej badanych katolików, a wśród nich było więcej mężczyzn niż kobiet, znacznie mniej wierzących niż obojętnych i wątpiących religijnie.

W podsumowaniu należy wskazać, że w świetle wyników prezentowanych badań uwzględniających ten dogmat maryjny, większość dorosłych katolików wiejskich i miejskich wierzyła całkowicie lub częściowo w Boże Macierzyństwo Najświętszej Maryi Panny. Natomiast niewiele osób kwestionowało ten dogmat lub wątpiło w to, że Maryja Panna jest także Matką Syna Bożego – Jezusa Chrystusa. Pozostali respondenci nie zajęli stanowiska w tej kwestii.

²⁵ M. Sroczyńska, *Kultura religijna nauczycieli. Studium socjologiczne*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1999, s. 93.

²⁶ R. Szauer, *Z dystansem i w potrzebie...*, s. 141–143.

Wiara dorosłych katolików polskich we wniebowzięcie Matki Jezusa Chrystusa

Adam Boniecki zaznacza:

Nie ma żadnych wczesnych śladów zainteresowania śmiercią Matki Pana Jezusa. Najstarsza wzmianka na ten temat pochodzi z 375 roku. Wtedy święty Epifaniusz z Salaminy – wczesnochrześcijański pisarz, biskup na Cyprze – przyznaje, że nie jest świadkiem pierwotnej tradycji, która miałaby sięgać Apostołów. Stwierdza też zresztą, że nie posiada wyraźnej odpowiedzi. Nie wie, czy Maryja umarła czy została pogrzebana: „Pismo Święte zachowało zupełne milczenie z powodu transcendencji cudu, co do mnie, nie ośmielam się o tym mówić, obracam tę sprawę w myślach i milczę”. Sobór efeski (431 r.) i ogłoszenie przezeń Maryi Matką Boga (Theotokos) ściąga uwagę na ciało Maryi i daje początek idei uwielbienia jej ciała w niebie. W połowie VI wieku święto 15 sierpnia przyjmuje nazwę „zaśnięcia Maryi”. Od końca V stulecia powstają apokryfy o „przejściu Maryi”, a w jednym z nich zostaje opisane zabranie Maryi z jej duszą do nieba, potem zaś także z ciałem. W VIII wieku mówi się już wyraźnie o wniebowzięciu. Piszą o nim Albert Wielki i Bonawentura. Święty Tomasz uważa, że za przekonaniem o wniebowzięciu Maryi Panny przemawia dowodzenie racjonalne. Terminy „Wniebowzięta”, „święto Wniebowzięcia” stopniowo zdomawiają się w świadomości Kościoła katolickiego. Pierwszego listopada 1950 roku na wypełnionym po brzegi placu św. Piotra, w obecności ponad 700 kardynałów, biskupów i patriarchów, papież Pius XII – błady z przejęcia, jak zanotował naoczny świadek, kardynał Siri – uroczyście ogłosił dogmat wniebowzięcia: „Na chwałę Wszechmogącego Boga, powagą Pana Naszego Jezusa Chrystusa, Świętych Apostołów Piotra i Pawła i Naszą, ogłaszamy, oświadczamy i określamy jako dogmat prawdę przez Boga objawioną, że Niepokalana Bogarodzica zawsze Dziewica Maryja, po dopełnieniu życia ziemskiego z ciałem i duszą została wzięta do chwały niebieskiej...”. W dokumencie zawierającym ogłoszenie dogmatu – konstytucji apostolskiej „Munificentissimus Deus” – papież pisze o roli Magisterium Kościoła, którego zadaniem nie jest nauczanie nowej doktryny, ale zachowanie i wierny wykład objawienia przekazanego przez apostołów, czyli depozytu wiary. Rolą dogmatu nie jest wytwarzanie nowych twierdzeń, ale odsłanianie w inny sposób racjonalnych implikacji przesłania, które ma początek w Piśmie Świętym. Wiara winna pozostać tożsama z samą sobą, aby trwała dziś jako wiara Apostołów, bez dodatków ani ubytków. Przed ogłoszeniem dogmatu Pius XII zapytał listownie wszystkich biskupów świata o wiarę Kościoła we wniebowzięcie. Bo Pismo Święte nie jest jedynym źródłem Objawienia. Jest nim „żywe słowo Boga” dochodzące do głosu także w Tradycji, choć w konstytucji apostolskiej „Munificentissimus Deus” papież, przedstawiając poglądy oraz nauczanie Ojców Kościoła i teologów, dowodzi, że wszystkie one ostatecznie opierają się na Piśmie Świętym. Pius XII poszedł w ślady Piusa IX, który dogmat o wolności Matki Boskiej od grzechu pierwotnego (niepokalanym poczęciu) – przywileju, o którym Pismo

Święte *explicite* nie wspomina – ogłosił w roku 1854 przy zastosowaniu takich właśnie procedur. Opisuję to wszystko, żeby się podzielić pytaniem: jak myślicie, czemu Pius XII właśnie wtedy uznał za konieczne ogłoszenie, w tym niezwykle trybie, dogmatu? Jeszcze otwarte były rany II wojny światowej, już się zaczynał czas zimnej wojny, a w powietrzu wisiało zagrożenie konfliktem nuklearnym. I właśnie w tym momencie papież podejmuje skomplikowane procedury wyjątkowego w dziejach Kościoła sposobu ogłoszenia tego dogmatu wiary nie na Soborze, jak zwykle się do dzieła, ale powagą swego urzędu. Dlaczego? Wnikliwy biograf Piusa XII, Andrea Tornielli napisał, być może słusznie, że dlatego, iż był przekonany, że ogłoszenie dogmatu o wniebowzięciu Matki Boskiej wzmocni pobożność maryjną, ukaże w pełnym świetle godność kobiety w życiu Kościoła, podkreśli wartość ludzkiego ciała i – wreszcie – ożywi wiarę w rzeczywistość pozaziemską. Czyli w niebo²⁷.

Kościół rzymskokatolicki wyznaje i naucza powszechnie, że nadzwyczajna świętość Maryi Panny Matki Jezusa Chrystusa jako Syna Bożego, jej udział poprzez Boże Macierzyństwo w zbawczej misji Chrystusa i w planach zbawczych Boga Ojca wobec ludzi, stały się przyczyną sprawczą dogmatu o jej wzięciu z ciałem i duszą do wiecznej chwały w niebie, gdzie ona sama uczestniczy w chwale swego syna Jezusa Chrystusa. Wniebowzięcie Matki Jezusa Chrystusa jest także przedmiotem wiary katolików, zalecanej im przez Kościół.

W związku z tym można zapytać, czy dorośli katolicy w Polsce akceptowali na przełomie XX i XXI wieku ten dogmat maryjny i wierzyli, że Maryja Panna jako matka Jezusa została wzięta do nieba w ten nadzwyczajny sposób, jak głosi doktryna kościelna? Wyniki dostępnych badań socjologicznych zrealizowanych wówczas w różnych środowiskach społecznych i zawodowych, w których przebywali na co dzień badani katolicy, umożliwią odpowiedź na to pytanie.

Katolicy miejscy i imigranci wiejscy w Kaliszu badani przez Józefa Baniaka w latach 1983–1984 w swoich wierzeniach religijnych odnieśli się do prawdziwości dogmatu o wniebowzięciu Matki Boskiej, deklarując wiarę w takie właśnie jej przejście fizyczno-duchowe do wiecznej szczęśliwości w niebie. Ich deklaracje przedstawiono w tabeli 4.

²⁷ A. Boniecki, *Dogmat*, „Tygodnik Powszechny” 2021, nr 33, s. 7.

Tabela 4. Wiara katolików miejskich w Kaliszu we wniebowzięcie Matki Boskiej (w %)

Deklaracja wiary	Autochtoni	Imigranci wiejscy	Razem
Całkowita	55,6	43,7	49,7
Częściowa	10,6	14,2	12,4
Brak wiary	19,8	26,1	23,3
Trudno ocenić	8,1	14,2	11,2
Brak odpowiedzi	5,9	1,8	3,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: J. Baniak, *Religijność miejska...*, s. 172.

Łącznie (całkowicie i częściowo) w dogmat ten wierzyło 62,1% badanych katolików kaliskich, w tym 66,2% autochtonów i 57,9% imigrantów ze wsi. Natomiast nie wierzyło w taką możliwość 23,3% badanych katolików, w tym 19,8% autochtonów i 26,1% imigrantów ze wsi. Zatem rdzenni kaliszanie liczniej wierzyli we wniebowzięcie z ciałem i duszą Matki Jezusa do nieba niż imigranci ze wsi, a różnica pomiędzy ich odsetkami wynosiła wtedy 8,3 punktów procentowych. Z kolei imigranci ze wsi liczniej odrzucili ten dogmat i nie wierzyli w fizyczno-duchowe wzięcie Matki Jezusa do nieba niż autochtoni, co ukazuje różnica pomiędzy ich odsetkami wynosząca 6,3 punktów procentowych. Imigranci także liczniej niż autochtoni stwierdzili, że trudno jest im wyrazić własny pogląd w tej kwestii – różnica 6,1 punktów procentowych²⁸.

W ogólnopolskim sondażu zrealizowanym przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA w 2002 roku zapytano dorosłych katolików, dlaczego czcimy Najświętszą Maryję Pannę. Wyniki tych badań przeanalizował Janusz Mariański i stwierdził:

W odpowiedziach respondenci ujawnili pośrednio swoją wiedzę i wiarę w Maryję. W całej zbiorowości 58% badanych odpowiedziało, że czcimy ją, ponieważ jest matką Jezusa; 14,1% – jest matką Boga; 6,7% – jest naszą matką, jest matką wszystkich ludzi; 5,6% – jest nieskalana, czysta, bezgrzeszna; 1,7% – jest wybrana przez Boga; 4,0% – ponieważ wstawia się za ludźmi u swojego Syna Jezusa, jest pośredniczką między ludźmi i Bogiem; 1,7% – stanowi wzór do naśladowania; 1,2% – jest opiekunką ludzi i służy im swoją pomocą; 2,8% – jest królową Polski, matką narodu polskiego; 3,4% – jest po prostu matką; 10,1% – inne określenia; 8,2% – nie odpowiedziało na zadane pytanie. Oto przykładowo wybrane wypowiedzi respondentów dotyczące matki Jezusa: „Jedyna osoba bez grzechu poczęta i urodziła Syna Bożego”; „Jest matką Jezusa i naszą matką”; „Jest matką Boga”; „Bo jest matką Pana Jezusa jako Niepokalana”; „Osobiście modłę się

²⁸ J. Baniak, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia...*, s. 161.

najwięcej do Matki Bożej”; „Bo jest Matką Boga, ona wszędzie z nim była, dba o swoje dzieci, a my jesteśmy jej dziećmi”²⁹.

Sławomir Henryk Zaręba zaznacza, że w ogólnopolskich badaniach socjologicznych z 2009 roku przeprowadzonych w ramach Polskiego Pomiaru Postaw i Wartości wiarę we wniebowzięcie Matki Jezusa, Maryi Panny, wierzyło 71,6% badanych dorosłych katolików, a pozostałych 28,4% wątpiło w to lub kwestionowało dogmat mówiący o tym zdarzeniu i nie wierzyło, że Matka Jezusa została wzięta do nieba w wymiarze cielesnym i duchowym³⁰.

W tabeli 5 przedstawiono wiarę we wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny katolików wiejskich z parafii w Świerznie w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, którzy uczestniczyli w badaniach socjologicznych przeprowadzonych przez Bartosza Jamniaka w latach 2016–2017.

Tabela 5. Wiara katolików wiejskich w parafii Świerznio we wniebowzięcie Matki Boskiej (w %)

Deklaracje wiary	Kobiety	Mężczyźni	Razem
Całkowita	61,3	40,0	50,7
Częściowa	28,0	32,0	30,0
Brak wiary i obojętność	4,0	14,7	10,0
Brak oceny	6,7	13,3	9,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: B. Jamniak, *Religijność i moralność katolików wiejskich...*, s. 219.

Łącząc obie kategorie wierzących katolików (w pełni i częściowo), otrzymujemy całkowity wskaźnik akceptacji tego dogmatu, który wtedy wynosił – 80,7%, w tym wśród kobiet – 89,3% i wśród mężczyzn – 72,0% (różnica – 17,3 punkty procentowe). Jednocześnie co dziesiąty respondent nie wierzył we wzięcie Matki Boskiej do nieba z ciałem i duszą lub ujawnił obojętność wobec tego dogmatu; wśród nich było więcej mężczyzn – 14,7% niż kobiet – 4,0% (różnica – 10,7 punktów procentowych). Pozostali respondenci nie potrafili odnieść się do tej kwestii, w tym dwukrotnie liczniej mężczyźni niż kobiety. Płeć znacząco różnicowała wiarę i niewiarę badanych katolików wiejskich we wniebowzięcie Matki Boskiej: kobiety liczniej całkowicie wierzyły w sens tego dogmatu, natomiast mężczyźni rzadziej deklarowali tę wiarę i ponad trzykrotnie częściej niż kobiety nie wierzyli

²⁹ J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2004, s. 285.

³⁰ S.H. Zaręba, *Współczesny katolicyzm polski. Ile tradycji, ile zmiany?*, „Przegląd Religioznawczy” 2010c, nr 3, s. 116.

we wniebowzięcie Matki Jezusa Chrystusa oraz dwukrotnie liczniej niż kobiety powstrzymali się od zajęcia stanowiska w tej kwestii³¹.

Mieszkańcy diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej w latach 1999–2020 deklaruwali w następujący sposób akceptację dogmatu o Wniebowzięciu Maryi z ciałem i duszą i zarazem wierzyli w realność tego wydarzenia: ogółem wierzyło w to 38,0% badanych, w tym częściej kobiety – 42,8% niż mężczyźni – 31,4%; najwyższy wskaźnik akceptacji tego dogmatu uzyskali respondenci w wieku powyżej 71 lat – 65,6% oraz znajdujący się w przedziale wiekowym 51–60 lat – 64,4%. Najniższy wskaźnik wiary w realność tego dogmatu uzyskali respondenci w wieku 26–40 lat – 7,6%. Według miejsca zamieszkania najwyższy wskaźnik akceptacji tego dogmatu maryjnego osiągnęli mieszkańcy wsi – 50,4% i mieszkańcy miast powyżej 60 tysięcy – 40,0%, natomiast w miastach liczących do 60 tysięcy mieszkańców wierzyło zaledwie – 28,9%. Według deklaracji wiary odsetki akceptujących ten dogmat i wierzących w realność wniebowzięcia Maryi do nieba w obu formach są następujące: głęboko wierzący – 77,9%, wierzący – 54,7%, wątpiący – 11,6%, niezdecydowani – 28,1%, obojętni religijnie – 1,6%, niewierzący – 0,0%. Nietrudno zauważyć dużą różnicę w akceptacji tego dogmatu maryjnego pomiędzy osobami głęboko wierzącymi i tradycyjnie wierzącymi w Boga, którą obrazuje wskaźnik 23,2% na korzyść osób głęboko wierzących. Różnica ta, jak i niemal śladowe odsetki wierzących w ten dogmat w pozostałych kategoriach respondentów, pozwalają na konkluzję, że im wyższy poziom wiary w Boga, tym wyższy wskaźnik akceptacji dogmatu i wiary w jego przesłanie ideowe. Spadek poziomu wiary religijnej koreluje ze spadkiem wiary respondentów w sens tego dogmatu. Czynnikiem różnicującym akceptację tej prawdy jest także częstotliwość spełniania praktyk religijnych przez katolików: najliczniej deklarację w tej kwestii złożyli praktykujący w każdą niedzielę i częściej – 76,9%, rzadziej praktykujący tylko w niedzielę – 50,2%, praktykujący niesystematycznie – 34,5%, praktykujący z okazji świąt kościelnych – 25,2%.

Wątpienie w sens tego dogmatu wyraziło 24,9% badanych, w tym więcej kobiet – 28,2% niż mężczyzn – 20,5%; wątpiący w istnienie Boga – 46,6%, niezdecydowani w wierze – 33,5%, wierzący tradycyjnie – 26,7%, obojętni religijnie – 25,3%, niewierzący – 12,8%.

Niewiarę w dogmat o Wniebowzięciu Maryi deklarowało 25,0% badanych katolików, w tym 14,6% kobiet i 24,5% mężczyzn, respondenci w wieku 26–40 lat (50,8%) oraz w wieku 18–25 lat (45,6%), zaś najniższe odsetki wśród najstarszych respondentów, powyżej 71 lat (4,4%) i w przedziale wiekowym 51–60 lat (13,7%). Najniższy odsetek niewierzących w ten dogmat jest na wsi (17,8%), a znacznie większy w miastach (41,1%). Według autodeklaracji wiary w ten dogmat najliczniejsi byli respondenci niewierzący – 84,6%, następnie obojętni

³¹ B. Jamniak, *Religijność i moralność katolików wiejskich...*, s. 219–220.

religijnie – 54,3%, wątpiący – 24,3%, niezdecydowani – 24,1%, wierzący tradycyjnie – 8,6% oraz nikt spośród głęboko wierzących. Analogicznie można wskazać na różnice według częstotliwości praktyk religijnych: niepraktykujący – 68,4%, praktykujący z okazji uroczystości rodzinnych i kościelnych – 44,2%. Można więc zauważyć, że podobnie jak w sytuacji wiary we wniebowzięcie Maryi, także w sytuacji braku wiary w jego realność wśród czynników wpływających na niewiarę respondentów w ten dogmat, autodeklaracje wiary religijnej i praktyk religijnych najbardziej różnicowały wskaźniki wierzących w realność tego wydarzenia: najliczniej kwestionowali jego możliwość respondenci niewierzący w Boga i całkiem zaniedbujący obowiązkowe, powtarzane praktyki religijne, nie wspominając już o ich udziale w praktykach nieobowiązkowych³².

Większość badanych katolików dorosłych zawsze akceptowała dogmat o wniebowzięciu Matki Jezusa z ciałem i duszą i wierzyła w jego prawdziwość, a wśród nich było więcej kobiet niż mężczyzn oraz większy odsetek katolików na wsi niż w miastach. Większość spośród tych respondentów nie wątpiła w to, że Maryja Panna jako matka Syna Bożego nie umarła, lecz „zasnęła” i w tym stanie została wzięta do nieba fizycznie i duchowo. Natomiast znacznie mniejsze odsetki badanych katolików odrzuciły taką możliwość, w tym mniej kobiet niż mężczyzn oraz więcej osób z miast niż ze wsi.

Reasumując można stwierdzić, że z jednej strony także ten dogmat maryjny akceptowała większość katolików dorosłych we wszystkich przedstawionych tu badaniach i wierzyła w pełni lub częściowo we wniebowzięcie Matki Jezusa, z drugiej strony zaś odsetki respondentów akceptujących ten dogmat są już znacznie mniejsze w zestawieniu z odsetkami respondentów akceptujących pozostałe dogmaty maryjne i wierzących w ich przesłanie religijne. Być może ten dogmat sprawiał większe trudności w akceptacji badanym katolikom niż pozostałe dogmaty maryjne.

Zakończenie

Podsumowując powyższe analizy można stwierdzić, podążając za autorami tych badań, że nastawienie badanych dorosłych katolików polskich do dogmatów maryjnych w przyjętym okresie przełomu XX i XXI wieku było dość zróżnicowane w sferze wierzeń dotyczących każdego z tych dogmatów. Wskaźniki empiryczne obrazujące nastawienie badanych katolików dorosłych do dogmatów maryjnych i deklaracje wiary w ich autentyczność i religijny sens informują też o istotnym zróżnicowaniu akceptacji tych dogmatów i wiary w ideowe przesłanie według płci badanych osób. W treści artykułu zostały szczegółowo

³² R. Szauer, *Z dystansem i w potrzebie...*, s. 148–150.

ukazane i omówione te zależności, jak również przedstawiono najważniejsze kwestie związane z tym problemem.

Wśród zmiennych niezależnych, które istotnie różnicowały nastawienie badanych katolików dorosłych do dogmatów maryjnych, były deklaracje wiary religijnej i częstotliwość praktyk religijnych. Najliczniej wierzyli w dogmaty maryjne katolicy głęboko wierzący w Boga i systematycznie spełniający obowiązkowe praktyki religijne. Natomiast znacznie rzadziej czynili to katolicy „tradycyjnie” wierzący. Wskaźniki deklaracji wiary całkowitej (bez powątpiewania), jak i wiary częściowej (z wątpliwościami) zmniejszały się radykalnie w grupie katolików obojętnych religijnie i mających trudności z wiarą w Boga, a także praktykujących nieregularnie i niepraktykujących. Dogmaty maryjne zdecydowanie kwestionowali jako „bezsensowne” respondenci deklarujący brak wiary w Boga i odrzucający nauczanie Kościoła dotyczące prawd wiary katolickiej.

Badania zaprezentowane w tym artykule ukazują dość szeroko nastawienie i deklaracje wiary dorosłych katolików polskich do dogmatów maryjnych w drugiej połowie ubiegłego wieku i w obu dekadach obecnego wieku. Z wyników tych badań dowiadujemy się, że w ubiegłym wieku więcej katolików niż w obecnym wieku akceptowało dogmaty maryjne, zaś w obecnym wieku znacznie wzrosła liczba dorosłych katolików, którzy kwestionowali te dogmaty i nie wierzyli w ich prawdziwość. Oczywiście, badania te informują tylko o deklaracjach wiary i niewiary wybranych katolików polskich w autentyczność religijną dogmatów maryjnych, czyli tych, którzy zostali objęci badaniami naukowymi we wskazanych środowiskach. Można jednak przyjąć hipotezę, że podobne deklaracje wiary lub niewiary w dogmaty maryjne złożyliby dorośli katolicy polscy w innych środowiskach, gdyby umożliwiono im udział w badaniach socjologicznych na ten temat.

Warto zapytać też o nastawienie do dogmatów maryjnych i o deklaracje wiary w ich autentyczność, jakie wystąpią w różnych środowiskach dorosłych katolików polskich w następnych dekadach XXI wieku. Jedynie badania socjologiczne podjęte w przyszłości na ten temat umożliwią obiektywną odpowiedź na to pytanie.

Bibliografia

- Adamiak E., *Macierzyństwo Boga i Maryi w teologii feministycznej*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 1999, nr 1, s. 256–271.
- Adamiak E., *Mariologia*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UAM, Poznań 2003.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz, M. Bucholc, P. Gadomski, J. Haman, A. Jasiewicz, A. Kłosowska-Dudzińska, M. Kowalski, M. Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 353–360.

- Baniak J., *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 1990.
- Blalock H.C., *Statystyka dla socjologów*, tłum. M. Tabin, I. Topińska, K. Starzec, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 430–437.
- Boniecki A., *Dogmat*, „Tygodnik Powszechny” 2021, nr 33, s. 7.
- Czarnowski S., *Kultura. Dzieła*, t. 1, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1956.
- Deptuła Cz., *Z zagadnień historii kultu maryjnego w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” 1960, t. 60, s. 391–419.
- Dyczewski L., *Religijność społeczeństwa polskiego w okresie międzywojennym*, „Collectanea Theologica” 1972, nr 3, s. 26–48.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, tłum. E. Hornowska, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2001, s. 66–68.
- Górski K., *Problematyka historyczna kultu maryjnego*, „Nasza Przyszłość” 1961, nr 13, s. 245–267.
- Jamniak B., *Religijność i moralność katolików wiejskich. Studium socjologiczne na przykładzie parafii p.w. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Świerznie*, Poznań 2020 (mps rozprawy doktorskiej w Archiwum Wydziału Socjologii UAM w Poznaniu).
- Kamiński R., *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1987.
- Kłoczowski J., *Sens społeczny polskiej mariologii*, „Więź” 1982, nr 7, s. 3–13.
- Konstytucja Dogmatyczna o Kościele w świecie współczesnym „*Gaudium et spes*”, Pallottinum, Poznań 2005, s. 521–754.
- Królikowski J., *Wniebowzięcie Bogarodzicy Maryi a chrześcijańska perspektywa eschatologiczna*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 2000, nr 4, s. 107–123.
- Libiszowska-Zółtkowska M., *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1991.
- Libiszowska-Zółtkowska M., *Wiara uczonych. Esej socjologiczny mocno osadzony w empirii*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2000.
- Łaszewski W., *Dziewicze macierzyństwo Maryi – znak miłości transcendującej świat w świetle teologii Karla Rahnera*, „Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny” 2000, nr 1, s. 158–169.
- Mariański J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2004.
- McKinney J.C., *Methodology, technique and procedure in sociology*, w: *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*, eds. H. Becker, A. Boskoff, Holt, Reinhart & Winston, New York 1957, s. 174–195.
- Piowarski W., *Miejsce i rola Kościoła ludowego w społeczeństwie polskim*, „Przegląd Powszechny” 1982, nr 3, s. 61–75.
- Przekonania religijne Polaków, „Rzeczpospolita” 2003, nr 63, s. 2–11.
- Sroczyńska M., *Kultura religijna nauczycieli. Studium socjologiczne*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1999.
- Szauer R., *Z dystansem i w potrzebie. Religijność i moralność mieszkańców diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2022.
- Szulc S., *Metody statystyczne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1968.
- Świątkiewicz W., *Religijność w życiu współczesnych rodzin*, w: *Wartości a style życia rodzin. Socjologiczne badania rodzin miejskich na Górnym Śląsku*, red. tenże, Uniwersytet Śląski, Katowice 1992.
- Wojnowski J., *Rozwój czci Matki Boskiej w Polsce*, „Homo Dei” 1957, nr 26, s. 846–862.
- Wojtkowski J., *Powstanie „Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny” z „Modlitw Wacława”*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL” 1955, nr 2, s. 23–38.
- Wojtkowski J., *Wiara w niepokalane poczęcie Najświętszej Maryi Panny w świetle średniowiecznych zabytków liturgicznych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1958.

- Zaręba S.H., *Wiara religijna wśród wartości nadających sens życiu ludzkiemu w świetle badań socjologicznych nad młodzieżą szkolną i akademicką*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne UKSW” 2010, nr 4, s. 4–19.
- Zaręba S.H., *Wiara sakralna, wiara klerykalna, wiara masowa...? Wizerunek polskiej religijności*, w: *Rodzina, religia, społeczeństwo. Polacy 2009 w diagnozie socjologicznej*, red. tenże, ISKK, Warszawa 2010, s. 77–99.
- Zaręba S.H., *Współczesny katolicyzm polski. Ile tradycji, ile zmiany?*, „Przegląd Religioznawczy” 2010, nr 3, s. 107–122.